

“Er Töştük” Ansiklopedisi, Bişkek: Print Ekspres Yayıncılık, 2023, ISBN:978-9967-9423-4-7, 573 sayfa.

Doç. Dr. Mayramgül DIYKANBAY*

Araştırmacılar Kırgız kahramanlık destanlarını şekil ve muhteva özelliklerine göre Çoñ epostor (Büyük destanlar) ve Kence epostor (Küçük destanlar) olmak üzere iki grupta değerlendirirler. “Manas”, “Semetey”, “Seytek” büyük destanlara girerken bunun dışında kalan diğer kahramanlık destanları küçük destanlar olarak kabul edilir. Söz konusu küçük destanlardan biri de “Er Töştük” destanıdır. “Er Töştük” destanı, olay örgüsündeki şahıs kadrosu ve zaman, mekân gibi yapısal unsurlar bakımından da mitolojik unsurlar bakımından da çok katmanlı bir destandır. Araştırmacı Nezir Temür’ün verdiği bilgilere göre “Er Töştük” destanı sadece Kırgızlarda destan hacminde olup Türk kültür coğrafyasına ait diğer sahalarda ise hem yapı hem hacim itibarıyla masal niteliğini taşır (2018:7).

“Er Töştük” destanı üzerinde duran ilk araştırmacı Radloff’tur. Radloff *Türk Halklarının Edebiyat Örnekleri* adlı çalışmasının V. cildinde Kırgızların arkaik destanı “Er Töştük” ile Sibiryâ Tatarlarının “Yir Toşlık” destanının karşılaştırmasını yapmıştır. Destan ile ilgili sonraki bilgileri Grigoriy Nikolayeviç Potanin, Matvey Hangalov, Pavel Aleksandroviç Falev, Viktor Maksimoviç Jirmunksiy gibi bilim adamlarının çalışmalarında görmek mümkündür. Kırgız bilim adamlarından Caki Taştemirov, Samar Musayev, Batma Kebekova, Cürsün Suvanbekov, Cuma Camgırçıyev, Sulayman Kayıpov ve Esenalı Abdıldayev destan ile ilgili bilimsel çalışmalar yapan isimlerdir. Adı geçen bilim insanlarının içinden Suvanbekov, destanı detaylı şekilde araştırarak bu konuda doktora tezi hazırlamıştır. Destan ile ilgili ilk monografi çalışması halk bilimci Samar Zakirov’a aittir. Kırgızistan’da günümüze kadar destan ile ilgili otuzdan fazla bilimsel araştırma yapılmış ve Rus, İngiliz, Fransız dillerine çevrilmiştir (Akmataliyev vd, 2004:19).

Destan ile ilgili son çalışma ise geçtiğimiz günlerde hayat bulmuştur. Kırgızistan’da bulunan Manas Millî Akademisi tarafından “*Er Töştük*” Ansiklopedisi adlı eser yayımlanmıştır. Eserin tanıtım etkinliği 28 Şubat 2023 tarihinde Bişkek’te gerçekleşmiştir. Bu etkinlikteki konuşmasında, Manas Millî Akademisinin Başkanı Talantaalı Bakçıyev, teknolojinin gelişmesiyle beraber millî değerlerin kirlenmeye başladığı bir asırda yaşarken kültürün her yönden araştırılması ve korunması gerektiği konusunun günümüzün aktüel meselelerinden biri olduğuna değinmiştir. Ayrıca “Küçük Destanlar” olarak adlandırılan destanların, çoğu zaman “Manas” destanının gölgesinde kalarak bilimsel açıdan yeteri kadar araştırılmadığından ve halka ulaştırılmadığından söz etmiştir. Sayakbay Karalayev, Moldobasan Musulmankulov, Kalık Akıyev, Aktan Tınıbekov gibi küçük destanları da anlatan anlatıcıların günümüzde olmadığına üzülen vurgu yapan Bakçıyev, Manas Millî Akademisi araştırmacı topluluğunun, küçük destanları araştırmakla kalmayıp onları okurlara ulaştırmayı ve anlatmayı kendilerine görev olarak gördüklerini belirtmiştir.

Bu bağlamda “EPIC” Destan projesi kapsamında yayımlanan “*Er Töştük*” Ansiklopedisi, kence (küçük) destanlarla ilgili olarak Kırgız halk edebiyatı bilim tarihinde ilk ve hacimli ansiklopedik çalışmadır. “Küçük Destanların Ansiklopedilerinin İlki” olmasıyla dikkat çeken eser, 1000 nüsha basılmıştır.

* Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Erzurum/Türkiye
mayramgul.diykanbayeva@atauni.edu.tr, ORCID ID:0000-0002-4990-6386.

“*Er Töştük*” *Ansiklopedisi*, Sayakbay Karalayev’in anlattığı 16559 mısralık metinde, ayrıca Kırgız, Kazak, Tatar boylarında anlatılan ve Radloff’un yazıya geçirdiği destan metinlerinde geçen arkaik sözcükler, Er Töştük ile ilgili çalışmalar yapan araştırmacılar, mitolojik kahramanların adları, giysi ve silah adları, yer isimleri, gelenek ve görenekler, atasözü ve deyimler başta olmak üzere toplam 637 maddeden oluşmaktadır. Alt başlıklarıyla birlikte ansiklopedide binden fazla madde yer almaktadır. Maddeler A, B, V, G, D, C, Z, İ, Y, K, L, M, N, O, Ö, P, R, S, T, U, Ü, F, X, Ç, Ş, I, E olmak üzere 27 harften oluşan Kırgız Alfabe sırasına göre düzenlenmiştir. Ansiklopedide en çok madde “K” harfiyle başlamaktadır ve bu harf ile başlayan 160 madde bulunmaktadır. Kırgız Türkçesinin ses özelliği nedeniyle “Y” harfinde yer alan sadece bir madde bulunmaktadır. Bazı maddelerin alt başlıkları da ansiklopedide yer almaktadır. Örneğin “E” maddesinde geçen “Erkek” kelimesi “Erkek bala” (Erkek çocuk), “Öspürüm” (Büyüme çağındaki çocuk), “Boz ulan” (Delikanlı), “Cigit” (Yiğit), “Mırza” (Bey), “Bayke” (Ağabey), “Coldoş” (Yoldaş), “Cezde” (Enişte), “Ata” (Baba), “Tayake” (Dayı), “Ak sakal” (Yaşlı/Bilge adam), “Çal” (İhtiyar adam), “Karıya” (Yaşlı adam) şeklinde alt başlıklarla anlatılmış ve metinden örneklerle desteklenmiştir.

Eser “A” harfli “Aalam” maddesi ile başlamış ve destandan şu şekilde örnek verilmiştir:

<i>Tögöröktün tört burcun,</i>	Dünyanın dört köşesini,
<i>Tört aylanıp kıdırıp.</i>	Dört kere gezip dolaşıp.
<i>Toguz uuldu Eleman,</i>	Dokuz oğullu Eleman,
<i>Ay-aalamdı kıdırıp.</i>	Ay, âlemi (dünyayı) gezip.

(Er Töştük Ensklopediyası, 2023: 13)

Ansiklopedide, destanda kullanılan bazı terimler de madde başı olarak, destandaki kullanımlarına göre ele alınmıştır. Bunların bir kısmı metaforlar içermektedir. Örneğin, “Aba ırayı” (hava durumu) maddesinde hava durumuyla ilgili benzetmeler yer alarak, destan kahramanının gazabı, kötü hava durumuna benzetilmiştir: “Kayra caar buluttay, kaar betine aylanıp” (Tekrar yağacak bulut gibi, suratı asılıp yüzü kararıp) (Er Töştük Ensklopediyası, 2023: 14).

Kırgız kahramanlık destanlarında savaş giyimlerine ait söz varlığı önemli bir yer tutar. Bunların arasında korunma silahı olarak, okun geçmeyeceği şekilde hazırlanan savaş kıyafeti, “ak olupok” maddesinde açıklanmış ve “Er Töştük” destanında geçen şu mısralar örnek gösterilmiştir:

Ak olupok tonun kiydi ele,	Zırhını giydi,
Aybanbozdu mindi ele.	Aybanboz’a bindi.
Kaynap catkan köpçülük,	Kaynayan kalabalık,
Kolgo karay cürdü ele	Birliğe doğru yürüdü.

(Er Töştük Ensklopediyası, 2023:22).

Maddeler bölümü “E” maddesinin “Eşen” kelimesiyle tamamlanmıştır. Çağatay dilinden girmiş, tarikat lideri, din adamlarına verilen isim olarak açıklanan “Eşen” kelimesine destandan şu şekilde örnek verilmiştir.

Samagan Töştük Kışım dep,	İstedi Töştük, Kışım’i,
Köz aldıma köründü.	Göz önünden gitmedi.
Ak eken menin işim dep,	Helalmiş benim işim diye,
Keçee çasım çıkkanda,	Dün ettiğim dua,
Kabil bolup ıymanım,	Kabul olmuş.
Altı koco, beş eşen,	Altı hoca, beş eşen,
Tünündö nike kıyganı	Gece nikâhı kıydı.

(Er Töştük Ensklopediyası, 2023:551).

Ayrıca söz konusu destanı araştıran Muhtar Auezov, Malik Gabdullin, Alibek Konratbayev, Yılmaz Ünsal, Sulayman Kayıpov, Kayum Miftakov, Wilhelm Radloff gibi Kırgız, Rus, Kazak, Tatar gibi farklı boy ve milletlerden araştırmacıların hayatı ve çalışmalarına da alfabetik maddeler içinde geniş bir şekilde yer verilmiştir. Ansiklopedi, baş Redaktör ve Manas Millî Akademisi Başkanı Talantaalı Bakçiyev'in ve Yusuf Has Hacib Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. İşenbek Sultanaliyev'in kısa sunuş yazılarıyla başlamaktadır. Alfabetik maddeler 13. sayfadan başlayıp 551. sayfada son bulmuştur. Alfabetik ansiklopedi maddelerinin ardından 552. sayfada "Kısaltmalar" başlığı verilmiştir. "Kısaltmalar"ın ardından 555. sayfada "Er Töştük" Destanı ile ilgili çalışmaların "Bibliyografya"sına yer verilmiştir. Bibliyografyada Fikret Türkmen, Mehmet Aça, Adil Çelik, Mehmet Çeribaş, Özkul Çobanoğlu, Aysel Güzel, Doğan Kaya, Yelda İliç, Pertev Naili Boratav, Nezir Temür, Seyfullah Yıldırım, Dilek Yılmaz, Durbilmez Bayram, Emine Gürsoy Naskali, Ünsal Yeşildal gibi Türkiye'deki araştırmacıların çalışmaları da yer almıştır. Bibliyografyadan sonra son olarak 571. sayfada bulunan "Yazarlar Hakkında Malumat" başlığında eseri hazırlayan on yedi araştırmacının ismi unvanlarıyla beraber eklenmiştir.

Esere, Kırgızistan'ın tüm kütüphanelerinde ve Manas Millî Akademisinin (National Academy Of Manas) resmî sayfasında bulunan mssg.me/manas_academy adresi üzerinden erişilebilmektedir.

Sonuç itibarıyla "EPİC" Destan projesi kapsamında hazırlanan "*Er Töştük*" Ansiklopedisi'nde Kırgızların dünya görüşü, psikolojisi, hayat tarzı, hayat tecrübelerine değinilmiş; antropolojik, felsefi, tarihî, lengüistik, etnokültürel yönden Er Töştük destanı temelli açıklamalar getirilmiştir. Eserin halk bilimciler, halk edebiyatçılar, kültür üzerinde çalışan tüm uzmanlar, bu alanda eğitim gören yükseköğretim kurumlarının öğrencileri için faydalı bir kaynak olacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Akmataliyev, Abdıldacan (vd). *Kırgız Adabiyatı Tarihi*, C. 3. Bişkek: Şam Basması, 2004.
Temür, Nezir. *Er Töştük Destanı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.